

preradu postojećih planova Pakraca, kao i preporuke za izradu specifičnih planova za radne zone, stambenu izgradnju, socijalnu infrastrukturu, određivanje komunalne zone, prometne aspekte i preporuke za odnos prema okolišu. U završnom se razmatranju iznose sumarni pregledi najvažnijih točaka ove analize.

Ova specifična knjižica ima vrlo veliku upotrebljivost za organizaciju obnove u ratom oštećenim područjima Hrvatske. No, njena korisnost je umnogo veća od upravo navedene — ona predstavlja izvrsan, metodološki korektan i za mnoge inovativan priručnik o prostornom planiranju. Opis planiranja u »otežanim uvjetima« može se uzeti relativno — svako se planiranje, na ovaj ili onaj način, odvija u teškim uvjetima. Rat je, svakako, ostavio posljedice koje se mogu mjeriti s posljedicama elementarnih katastrofa, s nizom teško u potpunosti sagledivih fizičkih, ali i socijalnih posljedica. Ispravan pristup obnovi razorenog, izgradnji fizičke, ali i socijalne strukture razrušenih mjesta, podloga je uspostavljanju (ponovnih) normalnih uvjeta stanovanja i života diljem republike. Ova knjiga je u navedenom poslu svakako nezaobilazan pomoćnik i valjalo bi je konzultirati u izradi i globalnih, ali i specijalnijih, lokalnijih ili sektorskih planova obnove.

Stoga je njena korisnost višestruka — kako za različite institucionalne razine tako i za pojedince koji se profesionalno bave prostornim planiranjem, pa i obnovom. Vrijednost ove publikacije utoliko je veća jer je nastala kao rezultat neprofitnog interesa i međunarodne pomoći austrijske vlade, koja je ne samo da je angažirala stručnjake koji su analizirali situaciju nego je i potpomogla tiskanje ove vrijedne publikacije. Stoga svim nosiocima inicijativa, a posebno autoru Reinhardu Breitu, valja zahvaliti na uloženom trudu. Osim zahvala svima onima koji su pridonijeli da se ova knjižica pojavi u javnosti, bilo bi isto tako važno da ona dođe i do svih potencijalnih korisnika, i to što je moguće

brže. Zabrinjava, međutim, da je prošlo dvije godine od njenog prvog objavljivanja (1993.) do njenog prevođenja na hrvatski jezik (1995.). Procesi obnove su u tijeku, pa je potreba i za ovakvom stručnom pisanom pomoći vrlo dragocjena i vrlo hitna. Ukoliko se ta brzina potakne i ovim malim prikazom, i on će ispuniti svoju svrhu.

Ognjen Čaldarović

Jörg J. Bojanovsky

ÖKOLOGIE UND SOZIOKULTURELLE EVOLUTION

Zur Entwicklung unserer Gesellschaft

Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart, 1994,
218 str.

Interes za probleme razvoja ne ograničava se samo na neke discipline i znanstvene profile. On danas postaje gotovo univerzalan za sve znanosti. Jer, egzaktne spoznaje današnjeg stanja odnosa društva i okoliša, osobito u prirodnim znanostima, sve više postavljaju pitanja promjene stanja i traže uporišta za njegovo objašnjenje »duboko« u evoluciji, koja se odvija prema kozmičkim zakonima (Verbeek, 1994:215–235). Tako je problem evolucije ponovno postao aktualan: s jedne strane u prirodoznanstvenom polju (osobito nakon otkrića DNA i rasprava o genetskom inženjeringu) kao pitanje biološke programiranosti, a s druge strane u socijalnoznanstvenom i duhovnom polju kao pitanje društvenih i općenito ljudskih perspektiva. Nedvojbeno je da se odgovori sve više traže u kompleksnijim pristupima, daleko od disciplinarnog ograničenosti, a u kontekstu dugoročnih razvojnih tendencija, bez obzira na to koliko se danas o njima mogu izreći pouzdane spoznaje. Nastala je pomama za spoznavanjem bitka evolucije. Njoj se pridružuju i socijalnoekološka i sociokulturna istraživanja s pokušajima tumačenja do-

sadašnjeg tijeka evolucije na koji se ne može odgovoriti samo iz pozicije ekologije životinja i biljaka. Zato humana ekologija, kulturna ekologija, socijalna ekologija i kulturna antropologija odnose u okolišu objašnjavaju u kontekstu društvenih utjecaja. Kolikogod nas neko tumačenje stanja zadovoljava, u vremenskoj dimenziji shvaćanja evolucije to nije dovoljno, jer se u kulturnoj povijesti mijenjaju okoliš i odnosi u okolišu (Moscovici, 1982), pa se problemu mora dinamički i evolucijski pristupiti.

To je i autorova namjera u ovoj knjizi, koja pokušava objasniti današnje probleme iz »univerzalnog« povijesnog procesa, ali u odnosu na neka druga objašnjenja, proces sociokulturne evolucije nastoji se zahvatiti s empirijski kontroliranim modelom. Univerzalnost razvoja odnosi se na one procese koje »susrećemo« svugdje u ljudskoj povijesti i koji imaju svoj početak u njezinom najranijem razdoblju. Riječ je o povećanju znanja, diferencijaciji društva, povećanju produktivnosti kroz podjelu rada i specijalizaciju, slabljenje rodbinskih veza a jačanju organizacije, povećanju socijalne i prostorne mobilnosti i pismenosti s povećanjem kulturne difuzije, razvoju univerzalnih pravnih i ideoloških sustava, širenju tržišta, obrazovnih institucija itd.

Po autorovu mišljenju univerzalnost razvitka ne događa se ujednačeno niti pravocrtno, pa su neke kulture danas na mnogo nižem stupnju od industrijske kulture. Pored visokorazvijenih industrijskih društava danas susrećemo plemensko društvo na najnižem stupnju kulturnog razvoja. To nam omogućuje empirijsku usporedbu i primjerenom dokazivanje hipoteza o utjecaju nekih čimbenika na sociokulturnu evoluciju. Promjene okoliša i aktivno inovativno ljudsko prilagođavanje stvorili su povoljnije uvjete u okolišu i sposobnosti društva, što je dovelo do socijalnih promjena.

Ovom studijom autor želi pokazati metodičke ograničenosti povijesnog modela i

prednosti dugoročnih promatranja sociokulturne evolucije spiralno oblikovanim modelom sociokulturne evolucije. Zato u prvom dijelu knjige (*Methodische Probleme eines geschichtlichen Modells*) ukazuje na metodičke nedostatke povijesnih modela i znanstvenih spoznajnih metoda.¹ U drugom (*Naturökologie*) problematizira utjecaj prirode na društveno ubrzana razdoblja evolucije i utjecaj društva na okoliš, što u trećem i najopsežnijem dijelu (*Sozialökologie*) podrobnije argumentira. U četvrtom dijelu (*Geschichte der Psychiatrie – Zur Problemen der Geschichtsschreibung*) obrađuje važnost povijesti psihijatrije za pisanje i shvaćanje ljudske povijesti. Psihijatrija je autoru ovdje važna zato što je povijest psihijatrijskih bolesti povezana sa stanjem u društvu, a time i sa sociokulturnom evolucijom. Mentalno stanje ljudi i cijeloga društva može biti dobar indikator stanja evolucije, a, osim toga, podaci o psihijatrijskim bolestima empirijski su argument za provjeru nekog modela. Sociokulturna evolucija kao teorija nije neka novost. Od Condorceta navamo zahtijevani su općeniti pristupi (Comte, Spencer, Marx...), ali je nedostatak tih modela po autorovu mišljenju bio spekulativnost i gotovo odustajanje od empirijske (kontrole) provjere (218).

Pitanje sociokulturne evolucije – procesa u kojemu se čovjek oslobađa od jednostranosti i često prijeteće opasnosti prirode da bi postignuo nadmoć nad njom (31) – autor postavlja dvjema tezama. Prva je

1 U znanosti susrećemo četiri temeljna puta proširenja spoznaje: 1. deskriptivni, povijesno-narativni; 2. razumijevajuće-hermeneutički, s kritički vrednovanim podacima da bi se prikazalo razumijevanje; 3. konstruktivno-filozofski, s tvorbom općih teorija i modela koje nastojimo potkrijepiti konkretnim podacima i kauzalnostima i 4. empirijski (u prirodoznanstvenom smislu), s preciznim hipotezama i njihovom provjerom: R. Dahrendorf (*Pfade aus Utopia*. Piper: München 1974.) razlikuje pored »empirijsko-znanstvene« i »konstruktivno-filozofske« spoznaje i »deskriptivnu« spoznaju.

utjecaj prirodnih čimbenika na društvo, a druga utjecaj društva (socijalnih čimbenika) na okoliš.

Svaka vrsta, pa tako i ljudska, nastoji održati svoju reprodukciju kao nastavak genetičke kombinacije i preko »egoizma gena« sposobnost prilagodbe na zaposjednutom ili novostvorenom teritoriju (ekološkoj niši). Čovjek je od neolitika postupno širi, a kasnije mijenja cijele biotope (okoliše) i stvara nove biotope (npr. urbano-industrijski kompleksi). Dugotrajne promjene okoliša mogu biti takve vrste da mogu štetiti i daljnjoj evoluciji. Zato čovjek mora sve više reagirati ne promjenjive okoliša koje sam izaziva. Što se promjene brže odvijaju i što su veće njihove posljedice, to su na njih potrebne i brže reakcije, pa se u vremenskoj dimenziji u jednakim vremenskim razmacima ubrzava tempo razvitka. Time se moderno društvo suočava s problemom dostatnosti vremena za posljedične reakcije na promijenjeni okoliš. U ljudskoj se povijesti može razlikovati pet razvojnih etapa koje pokazuju postupno i sve veće ubrzanje (neolitik, rane visoke kulture /Egipat, Mezopotamija, Kina/, antika, Europa nakon ranog srednjeg vijeka i danas proces industrijalizacije).² Ubrzanje se osobito pokazalo u sjevernim i hladnijim krajevima u kojima se razvilo industrijsko društvo. U toplijim krajevima čovjekova ovisnost o okoliša bila je veća pa su i promjene bile sporije. U njima su prije (za hladnije klime) nastale visoke kulture. Teritorijalni pomak i ubrzanje povezani su s klimatskim i općenito geografskim čimbenicima i pokazuju smjer prema sjeveru. Klimatski su čimbenici utjecali i na ljudsko ponašanje. Nastao je asketski, štedljivi i radni etos. U srednje i sjevernoeuropskim zemljama novac iz kolonija nije naprosto potrošen na uživanje i luksuz, kao u nekim južnoeuropskim kolonijalističkim zemljama. Time autor tumači nastanak protestantizma i njegovu vezu s okolišem (klimatskim i geografskim uvjetima), što je utjecalo na

začetak i razvoj procesa industrijalizacije u Europi.

Sociokulturna evolucija ima dvojako obilježje: s jedne strane stvaraju se sve povoljniji uvjeti i umjetni ljudski milje, a s druge strane u tom istom miljeu čovjek stvara nova opterećenja od kojih trpi i sama priroda. Nije riječ o racionalno usmjerenom procesu u koji su uračunate nepoželjne posljedice niti o kratkoročnoj uspješnoj adaptaciji, već o dva različita pristupa u proizvodnji hrane: ekstenzivnom – koji se od neolitika zadržao u nekim prostorima, i intenzivnom – koji oslobađa radnu snagu koja se može baviti drugim djelatnostima i time daje poticaje industrijskoj revoluciji. To pokazuje ujedno i dva polazna stupnja promjena: neolitsku agrarnu revoluciju i novovjeku industrijsku revoluciju. Industrijska revolucija, tj. ubrzana adaptacija okolišu i njegove promjene, izaziva duboke promjene koje se mogu označiti kao »neravnoteža«. Neravnoteža između čovjeka i okoliša »proizvodi« i reakcije u obliku promjena normi i vrijednosti. Pritom se u modernom društvu pojavljuju jednostranosti u reagiranju – idealiziranje ravnoteže tradicionalnih kultura i njihova zaštita pred tehničkim inovacijama, a istodobno nastavljanje potrošnje u vlastitom svijetu. Niti je dobro nekritično tehniciziranje svijeta, niti njegovo kritičko sotoniziranje. Radi objektivnog odnosa prema tehnici poželjna su istraživanja njezinih posljedica, i to: istraživanja specijalista (fizičari, kemičari...), biološka i mikrosociološka istraživanja (o utjecaju tehnike na društvo) i istraživanja kompleksnog utjecaja tehnike na društvo (makrosociološka, antropološka, ekološka, filozofska), koja mogu zahvatiti evolucijski aspekt (47).

2 Slično se u vremenskim etapama analizira promjena krajolika (Ch. L. Krause/G. Langer: Landschaftswandel über die Jahrhunderte. U: Jahrbuch Ökologie, 1996, str. 101–119).

U povezivanju ekoloških čimbenika i sociokulturne evolucije autor zagovara dinamički i evolucijski pristup preko »spiralnog modela sociokulturne evolucije«. On ima nekoliko obilježja: (a) socijalne promjene se ne događaju istovremeno na različitim geografskim prostorima, pa su neke kulture ostale u neolitiku, što nam omogućuje provjeru utjecaja socijalnih čimbenika; (b) ne postoji samo jedan, neovisan čimbenik. Iako socijalni utjecaji na okoliš mnogo znače, neovisnost imaju samo geografski čimbenici; (c) model se koncentrira na dugoročni razvoj, a ne na kratkoročne promjene; (d) model treba obuhvatiti kumulativni razvoj kao i neke povijesne presjeke (4-6). Argumentaciju za svoje teze o sociokulturnom razvoju analitički prezentira u trećem dijelu knjige pod naslovom *Socijalna ekologija*.

Tijek evolucije uvjetovan je odnosom »materijalne evolucije« (povećanje proizvodnje) i »funkcionalne evolucije« (inovacije u ponašanju) (53). Kao i prirodni sustavi, tako i socijalni sustavi imaju zadaću (a) vlastite reprodukcije i (b) adaptacije na vanjske ili unutarnje odnose, što čini bit sociokulturne evolucije. Reprodktivnost i adaptabilnost se moraju osigurati na (a) biološkom (zamjena novim članovima, nova zapošljavanja u poduzećima), (b) materijalnom (osiguravanje hrane, zdravlja) i (c) socijalnom polju (novi/mlađi članovi preuzimaju funkcije koje mi danas obavljamo, pojavljuju se nove sposobnosti). Reprodukcijski socijalni sustava elastična je i ne odvija se jednako kao genetska reprodukcija. Čovjek ima »unutarnju« socijalnu kontrolu (odgoj, vrijednosti) i »vanjsku« neformalnu (reakcija na ponašanje pojedinaca) te »vanjsku« formalnu kontrolu (formalne obveze, dužnosti, sankcije). Zakazivanje socijalne kontrole odražava se i na stanje koje možemo opisati kao »anomija« (Durkheim, 1973), tj. stanje čovjekove opće nesigurnosti u svoje uloge i ostvarivanje zahtjeva – promjene koje dovode u pitanje postojeće norme. Neostvarivanje poveća-

nih zahtjeva vodi prema frustracijama i depresiji, a u društvu se pojavljuje »statusna inkongruencija« i različite dimenzije otuđenja. Nasuprot anomiji, preko ideologije oblikuje se »ideokracija« kao čvrst vrijednosni i normativni sustav. Ona (preko obitelji i škole) dovodi do razvijenog osjećaja »mi« putem širenja solidarnosti, spremnosti na pomoć. Stvaraju se zajednički simboli, ceremonije i rituali. Sve to učvršćuje i povećava zajedničke emocije, uniformiranost, često ograničenu mobilnost izvan teritorijalne zajednice. U mnogim društvima u povijesti mogu se pratiti izmjene takvih stanja koja ujedno obilježavaju i dinamične »cikluse« kulturnih promjena. Idealnotipski, riječ je o fluktuacijama, katastrofama, oscilacijama, ciklusima i evoluciji (Bühl, 1984). Međutim, pravilnosti u kraćim vremenskim razdobljima (kao što ih u različitim autora nalazimo, npr. pri tijeku industrijalizacije) gube se u duljim vremenskim razdobljima. Bojanovsky smatra da se ne radi o pravim ciklusima jer nema povratka na staro budući da kumulativno djeluju neki rubni čimbenici. Zato je riječ o spiralnom razvoju, tj. o sociokulturnoj evoluciji u dužim vremenskim razdobljima. Za dugoročnost se pokazuje da u nekoj kulturi naizmjenično slijedi (a) sekulariziranje, odnosno deideologiziranje (porast umjetnosti, individualizma, kritičke svijesti) koje vodi u »otvoreno društvo« i (b) jačanje normativne socijalnoutopijske zajednice (pojednostavljene ideologije i dogmatike, jake solidarnosti, spremnosti na žrtvovanje, što se u ideokraciji institucionalizira), što vodi »zatvorenim strukturama« i ideološkoj zajednici (120). U povijesti se pojavljuju i »prijelazne« formacije s mješovitim strukturama koje su obilježene jakim radikalizmima. Takav je slučaj u dominatu, protestantizmu i nacionalsocijalizmu.

Ove se tendencije mogu analizirati i unutar nekog društva. Npr. sekulariziranjem dolazi do slabljenja univerzalne ideološke zajednice, koja se održava na taj način

što se ona oblikuje na nižoj i partikularnoj razini. To je slučaj s društvima u kojima slabi solidarnost pa se stvaraju nove sekte, alternativne komune, etničke zajednice, rokerske grupe, radikalni politički pokreti. Možda će ovi za industrijsko društvo »rubni« – fenomeni s vremenom dobiti mnogo veće značenje za kulturu i općenito sociokulturni razvoj.

Spiralnim modelom, smatra Bojanovsky, mogu se pojasniti tri konfliktne situacije u našem stoljeću (analogno kasnoj antici): konflikt oko svjetske hegemonije; konflikti između pluralističkih (pravnih) demokracija i totalitarnih (ideokratskih) sustava; konflikt porasta naoružanja bez mogućnosti »vrućeg« rata.

Svakako je zanimljivo kako autor svoju tezu o empirijskoj kontroli spiralnog modela potkrepljuje grafičkim prikazom kretanja nekih obilježja (sadržaj, uniformnost, slika čovjeka, anonimnost, stav prema svijetu) u umjetnosti u našoj eri (139).

Bojanovsky u knjizi *Ekologija i sociokulturna evolucija* nedvojbeno prihvaća dominantan utjecaj prirodnih uvjeta na formiranje kulture (što je inače poznato u kulturnoj ekologiji i antropologiji), ali s druge strane i utjecaj sociokulturnih čimbenika na okoliš sa sve većim štetnim posljedicama, s kojima se čovjek mora sve intenzivnije baviti. U tom odnosu prema okolišu, za sociokulturni razvoj odlučujuća je inovativna sposobnost promjene ponašanja. Nije jednostavno odgovoriti na pitanje kuda će dovesti ubrzani ritam razvoja i bavljena posljedicama i hoće li biti dovoljno vremena za mijenjanje našeg ponašanja? No autor se ne bavi predviđanjima, nego nastoji što objektivnije pokazati da se u dugim vremenskim periodima u sociokulturnoj evoluciji pojavljuju promjenljiva društvena stanja kao momenti evolucije. Anomija i ideokracija nisu tek pojave nego pravilna ritmička izmjena promatrana u njegovom spiralno evolucijskom i empirijski kontroliranom modelu. Za razliku od drugih autora (du-

gih valova i ciklusa), on na vrlo zanimljiv način argumentira i uspoređuje pojedina razdoblja ljudske povijesti. Povijest se ne ponavlja ciklički već razvojno–spiralno.

Literatura:

Bühl, W. L. (1984). Die Dynamik sozialer Konflikte in Katastrophen – theoretische Darstellung. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 36:641–666.

Durkheim, E. (1973). *Der Selbstmord*. Neuwied, Berlin: Luchterhand.

Verbeek, B. (1994). *Die Anthropologie der Umweltzerstörung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Moscovici, S. (1982). *Versuch über die menschliche Geschichte der Natur*. Frankfurt.

Ivan Cifrić

Jeftić, L., Kečkeš, S., Pernetta, J. C. (Eds.)

CLIMATIC CHANGE AND THE MEDITERRANEAN

Environmental and societal impacts of climate change and sea level rise in the Mediterranean region – Volume 2

Arnold, London, 1996, 564 str.

U okviru Programa Ujedinjenih naroda za okoliš (UNEP) 1987. godine osnovano je šest radnih grupa za sustavno proučavanje mogućih utjecaja očekivanih klimatskih promjena za šest regija unutar UNEP–ova Programa regionalnih mora: Mediteran, Karibi, južni Pacifik, južna azijska mora, jugoistočni Pacifik, istočna azijska mora. U razdoblju od 1989.–1990. osnovane su dodatne tri radne grupe: za zapadnu i središnju afričku regiju, istočnu afričku regiju i za Perzijski zaljev. Do početka 1995. godine formirane su i radne grupe za regije Crnog i Crvenog mora.

Zadatak svake od jedanaest radnih grupa sastoji se u tome da pripremi regionalni pregled i odredi specifične studije slu-